

Füzes Ádám

Liturgikus tér az ókeresztény Rómában

Az ókeresztény liturgia első színhelyei a kereszténnyé lett előkelő rómaiak magánházaik voltak. Később lehetőségük nyílt a keresztény közösségeknek, hogy kifejezetten gyülekezeti célokra házakat vásárolhassanak (*domus ecclesiae*).

Füzes Ádám *budapest-albertfalvai r. k. káplán, a Magyar Liturgikus és Egyházzenei Intézet (MALEZI) munkatársa, a PPK HTK megbízott liturgiatajra.*

A katakombák nem szolgáltak ugyan a rendszeres eucharisztiai színhelyéül, azonban a vértanúk születésnapján imádkoztak, liturgiát végeztek a föld alatti termekben. A katakombák továbbá máig az első évszázadok teológiai szimbólumai, és egyes liturgikus ábrázolások miatt is fontosak nekünk (pl. az *orans*, imádkozó kéztartás).

Mindazonáltal valódi liturgikus terekről a IV. században beszélhetünk először, a konstantini fordulat utáni időből. Ekkor kapta meg a „felszabadult” kereszténység liturgikus célokra az addig világi szerepében ismert bazilikát.

A következőkben az első római bazilikák liturgikus tereiről lesz szó. Ezeket egyrészt a régészeti leletek, másrészt a mai napig megmaradt építészeti elemek segítségével ismerjük majd meg. Nem célunk sem építészettörténeti, sem művészettörténeti összefoglalást adni a korról és a témáról, ezeket csak annyiban érintjük, amennyiben témánk bemutatását szolgálják. Keressük azonban a liturgikus tételrendezést kialakító teológiai megfontolásokat, valamint az énekesek helyét az újonnan megszületett liturgikus térben.

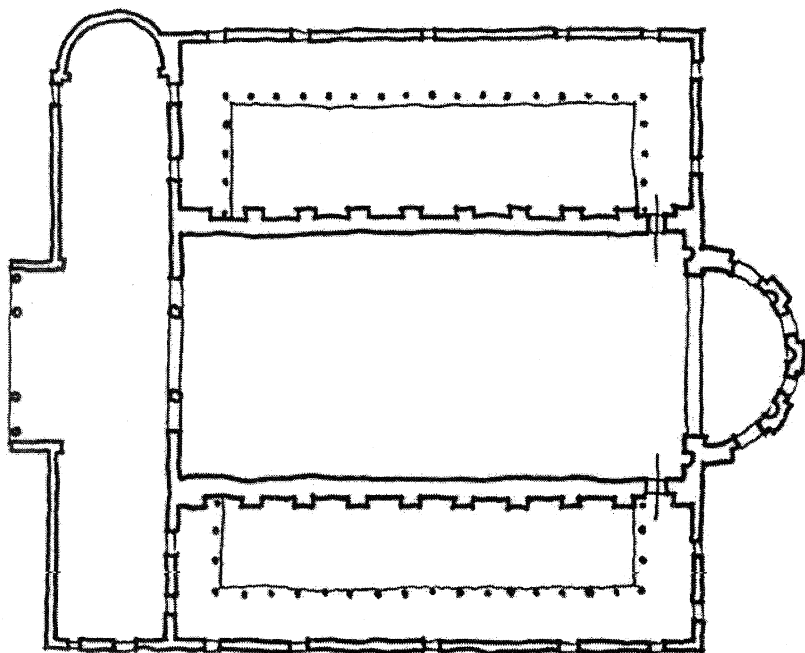
A bazilika

A bazilika mint épület a perzsa királyi paloták fogadócsarnokából eredeztethető. Ott jelent meg dicsőségesen az uralkodó (*basileus*). Jól használható elrendezése miatt a római világ is átvette, és bírósági csarnokul, vagy pedig egyéb közéleti események színhelyéül szolgált.¹ A császár személyes ítélkezés esetén maga foglalt helyet trónusán a félköríves apszisban, távollétében pedig szobra vagy képe állt itt, így az isten-császár megjelenésének tere volt.² (1. ábra)

Az ókori bazilika keresztény alkalmazásakor kevés átalakítást kellett végezni. A császár trónja helyébe került a pápa katedrálja, körülötte félkör alakban ültek papjai, mint korábban a császár előkelőségei és hivatalnokai. A bírósági ítéletek kihirdetésének néhai helyére, a főhajó elejére állították fel az ambó.

¹ Pierre Juonel: „I luoghi della celebrazione”, in *Arte e liturgia. L'arte sacra a trent'anni dal concilio*. San Paolo, Cinisello Balsamo 1993. 286–317. 290.

² Guzsik Tamás: *A keresztény liturgiák építészete*. I. (kézirat) Budapest 1987. 48.

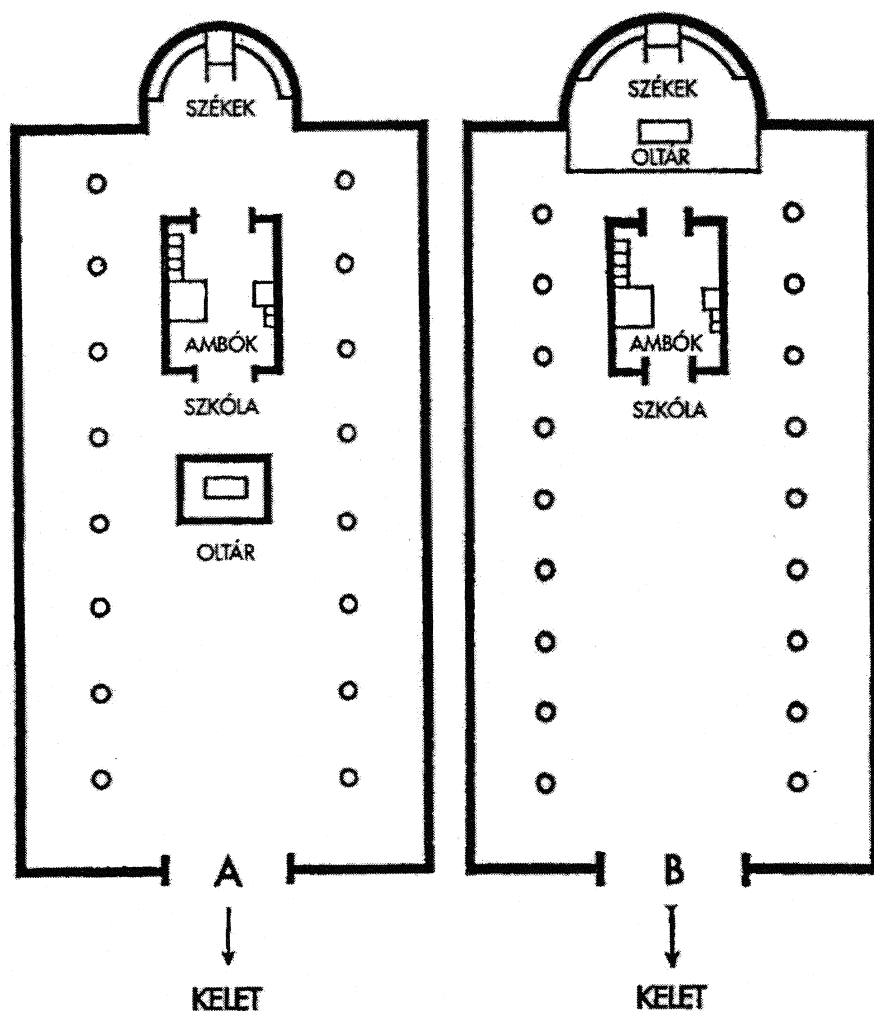
1. ábra. Trier, Palatium Sacrum (Nagy Konstantin palotája). In Guzsik: *i.m.* 48.

Az oltár Észak-Afrikában a hajó közepe tájára került, míg Rómában inkább az apszis közelében találjuk. (2. ábra) Újdonságot a kapu elhelyezése jelentett: már nem a hosszanti oldalfal közepére helyezték, hanem az apszissal szembe.³

A bazilikáknak kezdetől fogva két alapvető típusa különböztethető meg. Az egyik a gyülekezeti célokat szolgáló bazilika (*basilica ecclesiae*), amelyben az eucharisztia rendszeres végzésére gyűltek össze. A másik a vértanúk sírja fölé emelt emléktemplom (*basilica memorialis*), amelynek elsődleges célja az ereklye közelében való misézés lehetőségének megteremtése és a zarándokok tömegének befogadása volt. Ez utóbbi biztosítására új szerkezeti elemként jelenik meg a kereszthajó illetve a körüljárható szentély. Az oltár alatti ereklyét vagy annak őrzési helyét rácson keresztül szemlélhették a zarándokok. A megközelítést az oltár előtti mélyített rész segítette.

Rómában a legfontosabb emléktemplom a Szent Péter-bazilika. Nagy Konstantin császár idejében, 324–350 között épült, és egészen XVI. századi lebontásáig állt. A bazilika padlószintjét Szent Péter sírjának felső borításához igazították, felette az ún. confessio-oltár állt (3. ábra). Ezt az oltárt pontosan a sír fölé csak Nagy Szent Gergely pápa helyeztette át, aki a VI. században a régi bazilika liturgikus terét nagyban átalakította (4. ábra). A szent pápa a nagy római

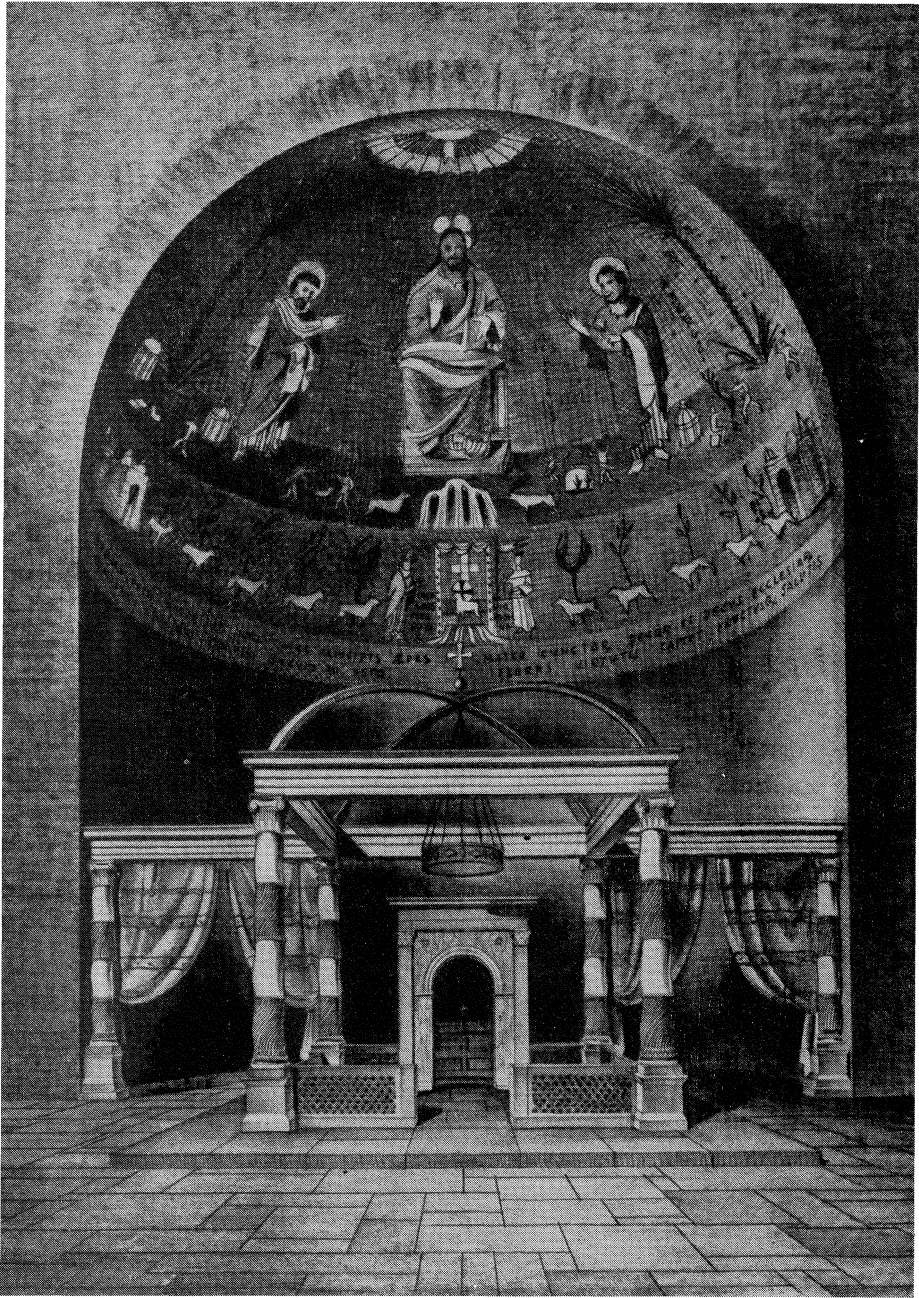
³ Jounel: *i.m.* 291.

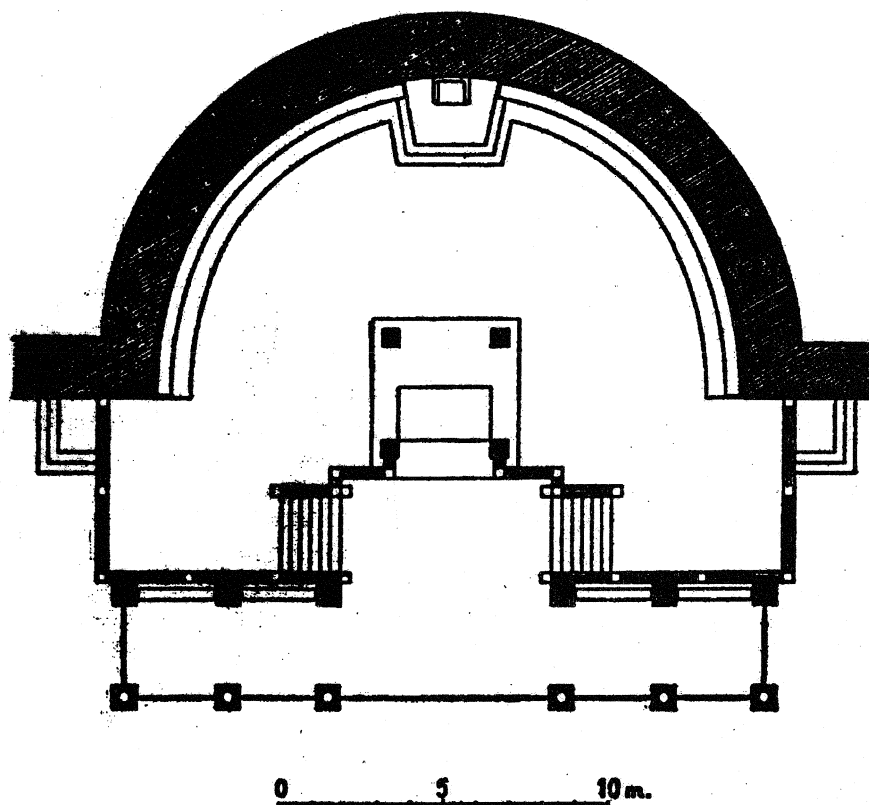
2. ábra. Római bazilikák alaprajza. In Bouyer: *i.m.* 33.

bazilikák köré szerzetesi környezetet formált. Ezzel megindult a liturgiák szerzetesi jellegűvé válása is: a liturgia többé már nem az egész közösség ügye, hanem a papság és a szerzetesi kar dolga volt. Ezzel is magyarázható, hogy a Szent Péter-bazilikában, túl azon, hogy a sír fölé került az oltár, eléje kettős oszlopsort építettek (5. ábra). Így mintegy belső templomot hoztak létre, mely már teljesen elkülönült a hajótól. E mintát követték a rendszeres eucharisztikus ünneplést szolgáló stációs templomok is, amelyekben a szentélyrekesztő mögé került az oltár (lásd S. Maria in Cosmedin, S. Clemente).⁴

⁴ Louis Bouyer: *Építészet és liturgia*. Ford. Füzes Ádám. Szeged 2000. 35–36.

3. ábra. A konstantini apostol-memória rekonstrukciója. In Kirschbaum: *i.m.* 29. ábra.

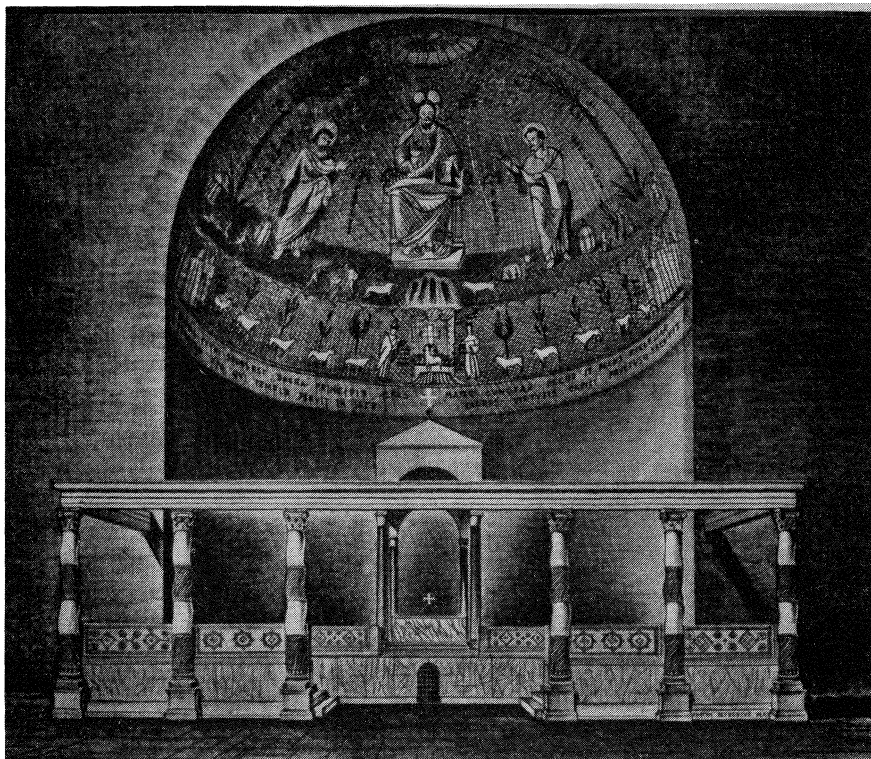
4. ábra. Nagy Szent Gergely pápa confessiójának alaprajza.
In Kirschbaum: *i.m.* 99. ábra.

A bazilika részei

A püspöki katedra

Az apszis közepén, a dicsőséges Krisztus-ábrázolás és a Bárány eszkatologikus trónjának mozaikja alatt áll a katedra, a püspök széke, amelyről a liturgiát vezeti és a rábízottakat tanítja. Ez a katedra nem az ember felmagasztalását szolgálja, hanem a püspököknek az Egyházban betöltött szerepéről tanúskodik. Antiochiai Szent Ignác írt arról a III. században, hogy a püspök a közösségben Isten helyét foglalja el, a papok az apostolok testületét jelképezik, a diakonusok pedig magát Jézus Krisztust. Ugyancsak ő figyelmeztetett arra, hogy úgy tekint-

senek a püspökre, mint magára az Úrra.⁵ Ugyanakkor a Jelenések könyvének negyedik fejezete a Bárány trónja körüli huszonnégy székről beszél, melyeken a huszonnégy vén foglal helyet.⁶

5. ábra. A Szent Péter-bazilika szentélyének rekonstrukciója Nagy Szent Gergely idejéből. In Kirschbaum: *i.m.* 32. ábra.

Az oltár

A hatalmas bazilikákban szerény méretű tömboltárokat találunk. Krisztust jelképezik mint élő kősziklát, aki maga az áldozat, a pap és az oltár. Lépcsők vezetnek föl hozzá, kiemelt helyen van, fölötte cibórium áll, amely a hely szent jellegét emeli ki. A cibóriumról egykor lámpások és függönyök lógtak. A függönyök az ószövetségi szentélyt takaró kárpitra emlékeztettek. Ezeket az eucharisztikus imádság alatt behúzták.

⁵ A magnéziaiához 6,1; Az efezusiakhoz 6,1.

⁶ Jounel: *i.m.* 296.

Az ambó

Az ambó ószövetségi elődje az a faemlvény, amelyet Ezdrás pap épített, hogy felolvassa róla a népnek a Törvényt. (Neh 8,4) Az ókori zsinagógák is ismerték ezt a hajó közepén álló emlvényt, görögül *bémát* vagy *soleát*, melyről a Szentírás felolvasták, az imádságot és az éneket vezették. Az ókori bazilikák ugyancsak alkalmazták ezt a bémát, de már nem mint zárt négyszög alakú emlvényt, hanem mint hosszúkás, körülkerített teret, melynek két végén kapu található, hogy utat engedjen a szentélybe tartó vonulásoknak. A béma két oldalán emelkedik ki az ambó.

Rómában talán a leginkább ismert a San Clemente al Laterano-bazilika bémája. A Mitrász-szentélyre épült IV. századi bazilikába a VI. században építtette II. János pápa a bémát, melyet a normann támadás után, a XII. század elején újjáépített felső templomba vittek föl és állítottak helyre.

Mivel az ambó és a béma szolgál az énekesek működési helyeül is, érdemes közelebről megismerkednünk e hely szimbolikájával. Konstantinápolyi Szent Germán írta, hogy az ambó nem más, mint a szent sír ikonja, melynél az elhengerített kő és az angyal tudtul adták a kenetvivő asszonyoknak az Úr feltámadását.⁷ Az ambó talapatában tehát ott van a sír emléke, mert az ambó az a hely, ahonnet a feltámadás örömét hirdetik, az örömet, amelyről egykor az üres sír tett tanúságot. Két feljárata is van (egyres magyarázatok szerint ebből eredne az ambó szó), általában hét-hét lépcsőfokkal.

Szoros értelemben véve csak egy ambóról beszélhetünk, inkább két loggiát említhetünk az egy építményen belül. Ugyanabból a bémából nő ki a két (vagy esetlegesen három) felolvasó hely. A több loggia kialakulásának okai között szerepelhetett az a körülmény, hogy a próféta és apostoli olvasmányokat kelet felé fordulva olvasták, az evangéliumot észak vagy nyugat felé, a zsoltárt és az Alleluját pedig dél vagy nyugat felé.⁸

Fontos, hogy mindezek a felolvasóhelyek egyazon „kert” részeit képezik. Ez a kert a paradicsom kertje, melyet a bémát övező fal mintái mutatnak. Ami tehát a bémán folyik, vagyis az Isten dicsőítése, a már elveszett és egyszersmind eljövendő Isten-Országának liturgiáját hozza közelünkbe. A Szentírás is innen hangzik föl, mindig a feltámadást hirdelve. A kert ugyanakkor a feltámadásnak is helye: az a kert, ahol Jézus sírja állt. Ezért mindig e „kert” déli oldalán találjuk az evangélium ambóját, mert ezen az oldalon álltak régen a nők, és az üres sír és az angyalok nőknak hirdették először a feltámadást, így valamiképpen közelebb állnak a feltámadás titkának befogadásához.⁹

Az ambónak még egy magától értődő tulajdonsága az, hogy magasan van. III. Ince pápa Izajás próféta negyvenedik fejezetét (9) idézi: „Magas hegyre menj

⁷ Crispino Valenziano: „Ambone e candelabro. Iconografia e iconologia”, in *Gli spazi della celebrazione rituale*. Milano, O.R. 1984. 163–220.

⁸ Uo. 167.

⁹ Uo. 164.

fel te, aki örömet hirdetsz Sionnak!” Jézus Máté evangéliuma szerint arra buzditja apostolait, hogy a háztetőkről hirdessék tanítását. A régi Szent Péter-bazilika ambóján is ezért állt a felirat:

Lépj itt fel, kántor s lektor, szolgálja az Úrnak,
fentről hallgasson fenti igéket a nép.¹⁰

Az énekesek helye

Amint láttuk, a római császári fogadóterem vagy bírósági csarnok keresztény liturgiára való alkalmazása a papságot némileg elválasztotta az ünneplő néptől, amikor az apszisban jelölte ki a katedra és a koncelebráló vagy segédkező klerikusok ülőhelyét. Ugyanakkor a béma továbbra is az énekesek ülőhelye és működésének színtere maradt. Tehát nem egy eldugott karzaton énekeltek, nem is a hosszú bazilika egyik végében, hanem a főhajó közepén, a liturgiát végző közösség szívében. A béma tehát a jó hallhatóságot tette lehetővé; korláttal volt ugyan elválasztva, de az énekesek mégis a liturgikus gyülekezet tagjai maradtak. Egy másik fontos egységet is jól hangsúlyozott ez az elrendezés, jelesül Isten ígéje és a liturgikus ének szoros kapcsolatát. Az ének ugyanis egyszerre dicsőíti Istent, és tesz minket is értő részeseivé kinyilatkoztatott szava által szent misztériumainak.

Az ókori római bazilikák térelrendezése sok mindenben hasonlít mai liturgikus tereinkre. Megtalálható benne a papi szék a hívekkel szemközti oldalon, a „nép felé” forduló oltár. Fontos lenne az ambó, és vele együtt az énekesek helyét is megtalálni, majd pedig a régiektől tanult igényességgel, méltó módon adni neki építészeti tereket is.

Bibliográfia

- Bouyer, Louis: *Építészet és liturgia*. Ford. Füzes Ádám. Szeged 2000.
 Guzsik Tamás: *A keresztény liturgiák építészete* I. (kézirat) Budapest 1987.
 Juonel, Pierre: „I luoghi della celebrazione”, in *Arte e liturgia. L'arte sacra a trent'anni dal concilio*. San Paolo, Cinisello Balsamo 1993. 286–317.
 Kirschbaum, Engelbert: *Az apostolfejedelmek sírjai. Szent Péter és Szent Pál Rómában*. Budapest 1987.
A korai középkor. A művészet története. Budapest 1988.
 Levárdy Ferenc: *Magyar templomok művészete*. Budapest 1982.
 Valenziano, Crispino: „Ambone e candelabro. Iconografia e iconologia”, in *Gli spazi della celebrazione rituale*. Milano, O.R. 1984. 163–220.
 Vanyó László: *Katekézis, költészet és ikonográfia a 4. században*. Budapest 1995.

¹⁰ Uo. 169: „Scandite Cantantes Domino Dominumque Legentes / Ex Alto Populis Verba Superna Sonent”. Rihmer Zoltán verses fordítása, melyet ezúton is tisztelettel köszönök meg.